

Воропай С. В.

канд. філол. н., доцент

Ковальов О.

група РК-22

ОКАЗИОНАЛЬНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ МЕДІАТЕКСТУ

У статті досліджуються оказіональні неолексеми, які сприяють увиразненню медіатекстів і реалізації їхньої комунікативної та експресивної функцій. Такі утворення розглядаються з точки зору впливу словотвірної структури на стилістичне забарвлення тексту.

Ключові слова: експресивність, оказіоналізм, неологізм, дериват, конотація, комунікативний.

Засоби масової інформації є важливим складником життя сучасної людини. Виконуючи функції впливу та формування громадської думки, ЗМІ через інформацію, яку отримує адресат, впливають на його свідомість та почуття і навіть якісно їх змінюють. Головним елементом здійснення такого впливу є мова текстів масової комунікації. Тексти ЗМІ, будучи комунікативно спрямованими, мають на меті не просто подати адресату інформацію, а й спонукати його до певної посткомунікативної діяльності. Прагматична функція тексту полягає у виборі автором інформації та оформленні її за допомогою різних мовних засобів таким чином, щоб можна було вплинути на свідомість читача і викликати в нього певну реакцію чи спонукати до дій.

Вибір мовних засобів вираження авторської інтенції в сучасному медіатексті (інформаційно-публіцистичного спрямування) обумовлений головним чином його функціональними особливостями. Тому спостерігаємо активізацію функціонування мовних одиниць, які привертають увагу своєю нестандартністю, нетиповістю, оригінальною формою та влучним змістом. Такі елементи мовлення є проявом індивідуальної авторської мовотворчості. Вони знаходять своє вираження в неологізмах та оказіоналізмах, трансформованих фразеологізмах, неосемантизмах, каламбурах тощо.

Індивідуально-авторські інновації виникають внаслідок мовно-естетичного освоєння екстралінгвістичного світу. Вони «не тільки відображають певні реалії чи ірреалії навколишнього світу, а й характеризують їх, створюють відповідні образи, передають інформацію про нові речі, вичленовані внаслідок суб'єктивного, індивідуального пізнання» [4, с. 24].

Різноаспектне дослідження явищ неології і зокрема оказіональності знайшло своє висвітлення в працях А. Загнітка, О. Жижомі, Є. Карпіловської, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, А. Нелюби, О. Стишова, Л. Струганець, О. Турчак та ін. Однак, поява новотворів з новими виражальними можливостями – це безперервний процес, який впливає на систему мови, а тому потребує постійної уваги і детального вивчення. Це й визначає актуальність статті.

Метою нашої роботи є виявити прагматичні функції оказіоналізмів, а також визначити засоби реалізації експресивної функції, яку виконують неолексеми у масмедійних текстах. Об'єктом вивчення є неологізми-експресеми (неоекспресеми), вживані в медіатекстах.

Неолексеми належать до засобів вираження експресивності. Їх експресивна функція «виявляється у вираженні адресантом суб'єктивного ставлення до певної ситуації та у бажанні викликати відповідні чуттєві реакції адресата, використовуючи форми з інтенсифікованою виразністю. які включають такі чинники психологічної мотивації, як іронія, пародія, гумор, оцінка, гіперболізація» [5, с. 14].

Створення експресії на ґрунті okazіональної деривації характеризується певним рисами. В мовознавчій літературі okazіональна деривація може розглядається і як номінативний і як комунікативний процес відповідно до її функціонального призначення [4, с. 4]. Однак, реалізація цих функцій виявляється не в однаковій мірі. Так, номінативна функція okazіоналізмів, порівняно із номінативною функцією загальноживаних слів, виявляється слабо. Її переважає функція експресивно-стилістична [9, с. 115]. Підвищена експресивність таких утворень пояснюється їх новизною, свіжістю, несподіваністю та контрастністю по відношенню до нормативних слів.

Okazіональні неолексеми за категоріальним значенням можна поділити на три групи: предметності, процесуальної ознаки і непроцесуальної ознаки. Деривати творяться різними способами, продуктивність яких в кожній із груп диференціюється. Основними способами творення okazіональних слів є афіксація, слово- та осново-складання, контамінація, комбіновані способи, лексико-семантичний спосіб.

Творення дериватів за участю однакових формантів часом спричиняє появу різних в емоційному плані похідних. Так дериват націоналюга (ПіК 13.01.14) з суфіксом -юг(а) виражає негативну оцінку і містить фамільярно-зневажливий відтінок у значенні. В його семантиці яскраво виражені осуд, зневага. На відміну від попереднього деривата іменник металюга (ПіК 8.11.13) не має негативної конотації: арфістка не думала, що через піввіку вона гратиме на одній сцені з металюгами (про рок-групу Scorpions). Суфікс, надаючи іменникові відтінок згрубілості, увіразнює семантичну опозицію арфістка – металюги.

Деривати вікіпедист (ПіК 14.01.14) «власник веб-сайту Вікіпедія» та галерист (1.11.13) «директор музею-галереї» окрім номінативної виконують експресивну функцію через яскраву виразність, яка створюється поєднанням питомого афікса з іншомовною основою.

Експресивність лексеми «шаровики» (ДТ 9.11.13) створюється за рахунок твірної бази (жарг. «шара», «на шару» тобто «задарма», «шаровий» – «дармовий»), яка поєднується з нейтральним суфіксом -ик.

Творення назв жінок за участю продуктивного форманта -к(а) є нормативним явищем в сучасній мові. Однак, в публіцистичних текстах такі назви виконують не тільки номінативну функцію. З метою характеристики особи і вираження власного ставлення до неї автор використовує невідповідність родової належності іменника в мовній системі. Творення назви жіночого роду верблюдка (ПіК 18.11.13) від іменника, який вживається тільки у чоловічому роді (назва самиці має бути верблюдица), створює гумористичний ефект, чому також сприяє контекст з інтерпретованим сталим виразом «доводити, що ти не верблюдка». Поданий вислів є okazіональною фразеологією, що виникла в результаті субституції.

Іменник мовознавка (ПіК 11.09.13), який виступає корелятом до чоловічого мовознавець, не тільки називає особу, а й виражає іронічне ставлення автора до неї. Схожу конотацію має іменник дюймовка (ПіК 16.11.13), що виступає словотвірним синонімом до Дюймовочка. Заміна демінутивного суфікса -очк суфіксом -к(а) зумовлена необхідністю надати відтінок згрубілості лексемі, яка використовується як зображувальний засіб (майбутні дюймовки – мова йде про членів фітнес-клубу).

Віднедавна продуктивний для номінування жінок суфікс -ин(я) продовжує поповнювати словотвірний тип новими утвореннями: вождиня (ПіК 26.07.13), борчиня (ПіК 11.09.13). Останній дериват є словотвірним синонімом до okazіонального утворення борциця (ПіК 16.01.14) («Іван Проценко – не єдиний борець за чистоту Києва. Є ще одна «борциця», яка безсовісно відкушує у хлопця кусок слави»). Суфікса -иц(я) використано саме з стилістичною метою – створити каламбур, який виражає зневажливе ставлення до зображуваного об'єкта.

Творення іменника депутатина (ПіК 19.06.13) супроводжується порушенням словотвірних норм (іменники зі значенням речовинності за допомогою суфікса -ин(а) творяться від прикметникових основ). Однак, таке словотворення має на меті створити стилістично знижену лексему, яку додатково увиразнює дієприкметник тушкована. Мовна гра побудована на переносному вживанні неосемантизма «тушка», яке віднедавна популярне в політиці і яким позначають колишніх членів фракцій БЮТ та НУНС, що перейшли до Партії регіонів чи інших опозиційних блоків. Слово «тушка» стало твірним для цілого ряду дериватів різної частини мовної належності. Серед них іменникові композити: репутація «тушковиробника» (про А.Яценюка), самостійна (провладна) «тушкофракція, парламентський «тушкорозсадник»; дієприкметник: «тушкована» тема (ПіК 13.09.13); дієслово: «штушкуються» (23.10.13) (до Верховної Ради прорвуться, але невдовзі «штушкуються»).

Складні okazіональних утворення вирізняються з-поміж інших неолексем значною експресивною потужністю, яка дає змогу «виражати найрізноманітніші суб'єктивно-експресивні відтінки думки за рахунок поєднання в них різних основ та коренів. Вони мають величезні стилістичні можливості, оцінну силу, поняттєву, пізнавальну й естетичну місткість» [9, с. 13]. Активне використання слово- і основоскладання для індивідуально-авторського словотворення в медіатекстах пояснюється можливістю поєднати в межах однієї номінативної одиниці твірні компоненти, які часто мають непоєднувану природу. Саме на основі такої стилістичної невідповідності між компонентами складного слова виникає семантика і конотація нових експресивних конструкцій з оцінним значенням. Прикладом можуть послужити деривативи з препозитивним компонентом евро-, які продовжують активно поповнювати український лексикон: євроскептицизм (УПЖ 15.01.14), єврощедрик, єврогроші (УМ 25.10-1.11.13), євромісіонери, євробюрократи (ДТ 9.11.13), євробратія, євроінтегратори (ПіК 26.12.13) «депутати», єврошанс (13.11.13), єврошишки (22.01.14) «урядовці європейських країн», євроафриканець, (30.09.13), єврохохли (13.01.14). Останній іменник утворює антонімічну пару з okazіональним композитом тундрокацапи (ПіК 13.01.14). Як антонімічну пару можна розглядати і новоутворення євроафриканець – афроєвропеєць.

Виразну експресивність має складносуфіксальне гомополітикус (ПіК 5.09.2013) («підвид гомополітикусів»), утворення за непродуктивним словотворчим типом з іншомовним суфіксом -ус (пор.: француз, індус). Експресія створюється одним з компонентів основи і афіксом.

Деякі складні okazіональні утворення виражають досить прозору семантику: хабародавці (УМ 25.10-1.11.13), славетний вилоносець (ПіК 16.01.14) (за аналогією до прапороносець, зброєносець), молодореформатор (Т 29.11.13), слабодухи (ПіК 16.01.14), однодухи (18.11.13), псевдофеміністки (14.01.13), псевдофемініст (30.07.13) (від фемініст («фемініст» Андрій). Інші ж, навпаки, потребують контексту для з'ясування їхнього значення, наприклад: студент-«поплавок» (ПіК 16.01.14) «студент університету М. Поплавського».

Контамінацією утворені слова-гібриди з яскраво вираженою негативною оцінкою семантикою: апофігей (ПіК 18.11.13) (апогей + фігня), клептократія (20.11.13) «влада» (клептоманія + демократія), ліберасти (6.01.14), хрущоби (14.06.13) (розм. хрущівка + трущоби). Експресивність таких композитів виражається саме поєднанням в їхній структурі різностильових компонентів, інколи підсилюється okazіональними означеннями: слаборукі ліберасти (ПіК 6.01.14).

Okazіональні композити привертають увагу не тільки своєю структурою, а й незвичним, несподіваним поєднанням складових частин, які поєднуються на основі як рівноправних так і нерівноправних відношень: лайнометання (ПіК 6.11.13), со-

пліжуйство («банальне «сопліжуйство» всіх трьох гориничів (серед яких Тягнибок є найменшим «сопліжуєм»)) (13.01.14), правдуробання (15.01.14), («він отримує від процесу правдуробання кайф»), столичний зооконцтабір (18.10.13), медіа-сокира (7.11.13) («лідери опозиції підставили свої шиї під медіа-сокиру»), цицькоперформанси (30.07.13) («саме на нього і розраховані всі ці цицькоперформанси» (про заходи, влаштовані активістками руху Femen), кнопкодави (7.11.13) «депутати».

Відмінною рисою каламбурного, виразно оцінного словотворення є створення okazionalizmів від основ, що в нормі не залучені до таких способів номінації. Так, запозичений префікс супер-, який надає значення найвищого ступеню ознаки, поєднуючись зі словом унітаз створює комічний ефект через поєднання несумісних значень форманта і основи в одній лексемі: коштовні суперунітази власної розробки (ПіК 19.11.13), подібну лексико-словотвірну семантику виражає похідне суперкабінка (19.11.13). Синонімом до зазначених вище okazionalizmів виступає дериват із запозиченою основою нео-: неотуалет (ПіК 19.11.13) («депутати заявили, що неотуалет спочатку треба спроектувати»). На прикладі згаданих лексем спостерігаємо явище взаємопроникнення сфер книжних і народних основ та формантів, які оцінюють названі ними явища в часових та якісних вимірах.

Нейтральні за значенням запозичені компоненти -стан і -дром, поєднуючись з емоційно маркованими основами, утворюють негативно-оцінні назви локативів: Абсурдистан («Абсурдистан Януковича»), жлободром (УПЖ 9.01.14) («ми всі українці, а не жлободром безрідний»).

Свідоме поєднання різностильових основ та словотворчих формантів (найчастіше запозичених і власне українських) створює основу для появи слів-гібридів з різними оцінними значеннями, такі слова творяться всупереч правилам морфотактики сучасної дериваційної граматики. Так, наприклад, авторський новотвір фотошоплення (ПіК 14.01.14) демонструє поєднання питомих і запозичених засобів словотворення (дві іншомовні основи ускладнюються власне українським суфіксом -енн(я). Морфологічні зміни (чергування п-пл) теж належать до власне українських мовних явищ.

Серед okazionalizmів немало відонімних експресивно-оцінних утворень, наприклад суфіксальне бандеризація (ПіК 6.01.14) («плани бандеризації України») та складно-нульсуфіксальне Ленінопод (13.01.14). Деякі з таких слів в конкретній соціальній ситуації здатні набувати певної стійкості і активності, що можемо спостерігати на прикладі віднедавня активно вживаного в ЗМІ деривата Ленінопод, який означає процес демонтування пам'ятників Леніну в містах України. Цей приклад засвідчує процес актуалізації словотвірної структури слова, яка створює умови для появи нових потенційно можливих слів такої ж будови (комполит, утворений за аналогією до існуючих в мові листопад, снігопад).

У сфері прикметникової okazionalizmної деривації спостерігається активізація певних граматичних категорій, призначених для підсиленого вияву оцінки, експресії, зокрема ступенів порівняння прикметників та прислівників від відносних, присвійних прикметників або від якісних прикметників, що називають неграду йовану ознаку: найамериканськіший, найзірковіший фільм (УМ 25.10-1.11.13).

Прикметникові композити вирізняються як оригінальністю складових, так і характером створюваної ними семантики: щобожого дня (УМ 25.10-1.11.13), «неовшива» інтелігенція (ПіК 11.10.13), супер-пуперевропейські (28.01.14).

Для творення okazionalizmів дериватом можуть використовуватися «не ті» словотворчі засоби. Так для творення присвійного прикметника від іменника мер використовується нетиповий для цієї функції суфікс -ськ-. В результаті маємо експресивний прикметниковий дериват мерський (ПіК 2.09.13) («пориви мерської душі», «мерська хвороба»).

Оказіональну деривацію серед дієприкметників і прислівників засвідчують поодинокі приклади, які також відзначаються яскравістю семантики і незвичною структурою, наприклад дієприкметник свіжовикрадений (телефон) (ПіК 18.10.13) (пор.: свіжовипраний, свіжоскошений, свіжоскопаний); прислівник з модифікованим значенням ниньки (ПіК 3.12.13) («стадія зараження, яку споглядаємо ниньки»); утворений за аналогією згрубілий дериват власносрачно (12.12.13) («саме себе обгадило з голови до ніг, власноручно, чи то пак, власносрачно» (про Добкіна)).

Часом в індивідуально-авторському словотворенні активізуються і основні аброморфеми, порівняйте конфіксальний прислівник по-пеєрівськи (ДТ 9.11.13) («не по-партійному, не по-пеєрівськи» (від ПР – Партія регіонів, конфікс по-...-и)).

Творення нових дериватів від іншомовних основ за участю власне українських формантів є поширеним явищем в сучасному українському словотворі. В дієслівному okazіональному словотворенні також спостерігаємо пристосування іншомовних елементів до морфологічної системи української мови. Таким чином лексичний іншомовний матеріал обробляється морфологічною системою української мови: роботизувати (від робот + -изува) (ДТ 9.11.13), (пор.: систематизувати, монополізувати, кристалізувати), тролити (від тролінг «розміщення навмисне провокаційних, не в тему, або просто тупих коментарів», трол + -и) (Т 28.04-4.05.11), змікширувати (С 12.06.09) (префіксальне утворення від мікширувати (мікс (міх) + -ирува, чергування с-ш), євроінтегруватися (ПіК 23.12.13) («один з не багатьох, які ще не встигли «євроінтегруватися» перед Новим Роком»). Останній дериват вживається у переносному значенні: «поїхати на відпочинок до Європи», тож є підстави кваліфікувати його як неосемантизм.

Відмічаємо активізацію конфіксального словотворення дієслів від іншомовних іменникових основ. За участю формантів за-...-и, за-...ува утворились okazіоналізми зауглити (ПіК 16.04.13) (від назви пошукової системи Google – транслітероване в гугл); запостити (від post «розміщувати») («... Facebook, у якому можна і самостійно запостити щось піратське, якщо ліньки шукати чужу «нелегальщину») (14.01.2014); задебільювати (ДТ 9.11.2013) («нас просто задебільюють»).

Як показує дослідження, okazіональні новотвори є сильними стилістичними засобами виразності, що активно використовуються в сучасних медіатекстах. Експресивність таких мовних одиниць забезпечується різними словотворчими засобами. Певна кількість новотворів створюється за моделями, що вже існують в мові. Експресивність таких дериватів зумовлена в основному семантикою твірних основ. Інша категорія – okazіоналізми, утворені за нерегулярними словотворчими моделями. В таких утвореннях емоційно-оцінне навантаження виявляє словотворчий формант. В окремих випадках контекст і мовленнєва ситуація уточнюють значення неолексеми. Спільною рисою для всіх типів okazіональних утворень є те, що словотворчі засоби в їхній структурі сприяють виконанню комунікативної функції неолексемами в медіатекстах. Детальне дослідження словотвірної структури та семантики таких дериватів створює ґрунт для подальших розвідок в сфері комунікативної деривації.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Єрмоленко С. Я. Експресивність / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 156-157.

2. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори у поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.О. Жижома. – Донецьк, 2003. – 18 с.

3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.

4. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: [монографія] / Ж.В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 310 с.
5. Мариненко П. І. Лексичні новотвори в сучасній іспанській мові: структурний та семантичний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 / П.І. Мариненко. – К., 2006. – 277 с.
6. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О.О.]. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Стишов О. А. Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку // Мовознавчий вісник. Зб. наук. праць на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 135–146.
8. Турчак О. М. Okазіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
9. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: [монографія] / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ДТ** – «Дзеркало тижня», тижневик
ПіК – «Полїтика і культура», часопис
С – <http://sprotiv.org>
Т – Тиждень.ua, журнал
УМ – «Україна молода», газета
УПЖ – Українська правда життя, газета